

С. М. Гаврилюк (Донецьк)

**Дослідження поховальної обрядовості
стародавніх греків Північного Причорномор'я
в українській та російській історіографії
у 1960-х рр. — початку ХХІ ст.**

Матеріали некрополів дозволяють дослідити різні сфери життя античних греків, проте переосмислення можливостей їх використання для історичних реконструкцій відбулося лише у другій половині ХХ ст. Аналіз робіт української та російської історіографії, в яких інтерпретується поховальний обряд греків Північного Причорномор'я періоду VI—II ст. до н. е., дозволив виділити основні напрямки досліджень, простежити зміну підходів та методології. Вибір нижньої хронологічної межі статті обумовлюється появою в 60-х рр. ХХ ст. окремого напрямку археології — тафології, завдання якого полягають у вивченні можливостей отримання історичної інформації на основі аналізу поховань.

Виявлення етнічних ознак в поховальній обрядовості є однією з найбільш досліджених тем в українській та російській історіографії. Основні позиції етнічного підходу полягають у наступному: одна група антикознавців (Д. Б. Шелов, А. К. Коровіна, О. О. Масленніков, Н. Л. Грач) вважає, що певні ознаки поховального обряду маркують могили варварів (розміщення покійного головою не на схід, поховання зі зброєю, скорчена поза небіжчика тощо), інші дослідники вважають, що названі ознаки є різновидами поховального ритуалу греків (Лапин В. В., Сударев М. І.).

На початку 1960-х рр. продовжуються дослідження семантики предметів супровідного інвентарю. А. А. Передольська співвідносить комплекс теракот з поховань кургану Велика Близниця і деяких поховань некрополя Пантікапея з культом елевсинських богинь [1]. Існує точка зору, згідно з якою теракоти виступають в якості іграшок або улюбленої речі [2, с. 223].

Залучення даних поховального обряду для дослідження світогляду та соціальної організації греків Північного Причорномор'я активізувалися у 1980-х рр. ХХ ст. Протягом наступного десятиліття були переглянуті теоретичні основи побудови історичних реконструкцій на основі поховальних пам'ятників. За ініціативи Інституту археології РАН у 1990, 1995, 1999 рр. проходили дискусії відносно даної проблематики. Про перехід до нового рівня досліджень свідчить розробка системи понять, пов'язаних з поховальним обрядом.

Соціальний напрям в антикознавстві включає такі основні напрями: виявлення форм соціальної залежності та етносоціальної стратифікації (О. О. Масленніков, Є. О. Молев, В. М. Зінько, В. М. Зубар, І. О. Снитко),

визначення особливостей становлення та розвитку аристократії на Боспорі (О. М. Бутягин, Д. В. Григор'єв), дослідження обряду окремих соціальних груп (І. О. Тульпе, М. І. Сударев).

Особливе місце займає дослідження М. І. Сударева в якому комплексно досліджено боспорські некрополі з позицій їх історичної інформативності. Автор акцентує увагу на місцевих особливостях похоронних обрядів. М. І. Сударев доходить до висновку, що ритуал поховання відображає соціальну структуру і стратифікацію непрямолинійно (в залежності лише від багатства інвентарю або величі кургану) [3].

Продовжується дослідження міфолого-релігійного підходу. Так, Савостіна О. А. вивчає уявлення населення Боспору про смерть за устроєм та розписами склепів [4].

У невеликому розділі книги «Релігія та культу античної Ольвії» Русяєва А. С. проводить дослідження культів за даними некрополя Ольвії [5]. Шауб І. Ю. вивчає культову семантику поховального інвентарю некрополів Херсонеса, Ольвії та Боспору [6, с. 19–20, 25, 29–30]. Дослідження зв'язку теракот та вотивів з поховальними кльцтами проводили Кузіна Н. В., Тульпе І. О. Проаналізувавши технологічні особливості та сюжети теракот, І. О. Тульпе припускає, що вони виступали засобом вираження світосприйняття боспорян, їх уявлень про закони природи [7, с. 107–110]. Сударев М. І. та Сорокіна Н. П. намагаються з'ясувати культове та магічне значення деяких предметів поховального інвентарю некрополя Кеп [8].

Русяєва А. С. дослідила світоглядні аспекти традиції побудови курганів в Ольвії. На думку автора, кургани сприймалися не тільки як священні пам'ятники героям, але як апотропеї поліса [9, с. 108]. Таким чином, кургани виступають свідченням віри ольвіополітів у здатність героїзованих предків захищати живих.

Дослідження особливостей поминального обряду Ольвії було здійснено В. А. Папановою на основі залишків тризн і культових споруд на некрополі [10]. А. С. Русяєва опрацювала епіграфічні пам'ятки з цього питання [11].

Вивченню відображення уявлень про життя і смерть в грецьких епітафіях Північного Причорномор'я присвячена стаття П. А. Євдокімова [12]. І. С. Каменецький звернув увагу науковців на важливість залучення епітафій при інтерпретації особливостей похоронної обрядовості [13].

Л. Г. Шепко звертається до виявлення причин поліваріантності поховальних ритуалів Боспору. Одною з причин цього є розвиток релігійно-філософських поглядів, який носив суперечливий характер: «...в рамках государства, как и в одном человеке уживались вера и неверие, неукоснительное исполнение обрядов и раздумья о природе богов» [14, с. 236].

Необхідність упорядкування та аналізу масового матеріалу некрополів і поява нових технічних засобів стимулювали розвиток у середині. 1980-х рр.

статистико — формалізаційних методів в археології. Для обробки матеріалів античних некрополів ці методи найбільш активно використовувались в дослідженнях останніх двох десятиліть. В роботах Шепко Л. Г., Сударева Н. І., Завойкіна О. А. обґрунтовується доцільність застосування формалізаційно — статистичного аналізу для некрополів Боспору [15, 16].

Таким чином, протягом 60–80-х рр. XX — початку ХХІ ст. значна увага приділялась дослідженню етнічного напрямку інтерпретації поховального обряду. Вивчення світогляду та соціальної організації греків Північного Причорномор'я на основі матеріалу некрополів активізувалися в 80-х рр. XX в.

З середини 80-х рр. XX в. відбуваються зміни у дослідженнях поховального обряду: розробляється термінологічний апарат теми, розвиваються методи математично-статистичного аналізу, поширюється думка про складність та багатоаспектність поховального обряду, — ці чинники дозволили осмислити можливості поховального обряду як історичного джерела на якісно новому рівні.

На сучасному етапі актуальними напрямками сучасних досліджень є: пояснення причин трансформації поховального обряду, з'ясування значення матеріальних та ідеологічних елементів похоронних ритуалів, уточнення можливостей кількісних методів дослідження поховань.

Література

1. *Передольская А. А.* Терракоты из кургана Большая Близнеца и гомеровский гимн Деметре // ТГЭ. — 1962. — Т. 7. — Вып. 3.
2. *Античные государства Северного Причерноморья* / Е. М. Алексеева, А. К. Амброз, Т. М. Арсеньева и др. — М., 1984.
3. *Сударев Н. И.* Грунтовые некрополи боспорских городов VI—II вв. до н. э. как исторический источник: автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.06 «Археология». — М., 2005.
4. *Савостина Е. А.* Сакральное пространство и погребальный обряд боспорских гробниц // Исследования в области балтославянской духовной культуры. — М., 1990.
5. *Русяева А. С.* Религия и культы античной Ольвии. — К., 1992.
6. *Шауб И. Ю.* Эллинские традиции и варварские влияния в религиозной жизни греческих колоний Северного Причерноморья (VI—IV вв. до н. э.): автореф. дис. доктора ист. наук: 07.00.06 «Археология». — СПб., 2010.
7. *Тульпе И. А.* Искусство на некрополе // БФ. — СПб., 2009.
8. *Сорокина Н. П., Сударев Н. И.* Предметы связанные с культами и магией из погребений кепского некрополя VI—II вв. до н. э. // БФ. — СПб., 2001. — Ч. 1.
9. *Русяева А. С.* Курганы Ольвии как символ ее славы и сакральной охраны // Археологические вести. — 2000. — № 7.

10. *Папанова В. А.* Поминально-погребальные обряды некрополя Ольвии, связанные с культом хтонических богов и героев // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 2004.
11. *Русяєва А. С.* Відображення похоронного ритуалу в епіграфічних пам'ятках Ольвії в контексті давньогрецької літературної традиції // Археологія. — 2013. — № 1.
12. *Євдокимов П. А.* Эпитафии из Северного Причерноморья как источник по представлениям древних греков о жизни и смерти // Эпиграфический вестник. — Вып. 5. — М., 1996.
13. *Каменецкий И. С.* Погребальный обряд в греческих эпитафиях // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. — Ростов-на-Дону, 2002.
14. *Шепко Л. Г.* О некоторых условиях поливариантности погребального обряда боспорских греков // Історичні та політологічні дослідження. — 2010. — № 1–2 (43–44).
15. *Шепко Л. Г., Смирнова Т. В., Смирнова И. Е.* Опыт корреляционного анализа некрополей Боспора // Політологічні та історичні дослідження. — Донецьк, 2004.
16. *Завойкин А. А., Сударев Н. И.* Погребения с оружием VI—V вв. до н. э. как источник по политической и военной истории Боспора / ДБ. — 2006. — Т. 9.

